

تبیین شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری اسلام

احمد موحدی^۱

دریافت: ۱۴۰۰/۷/۲

پذیرش: ۱۴۰۰/۸/۹

چکیده

نظام اداری سالم و شفاف نظامی است که در مقابل چالش‌ها و موانع سازمانی چون رانت‌خواری، استخدام نیروهای ضعیف، باندبازی، تملق و چاپلوسی، ترس و پنهان‌کاری، رشد فرهنگ اشرافی‌گری و تجمل‌گرایی، حجابیت و پنهان شدن مسئولان و اجتناب شهروندان از افشای موارد فساد واکنش مناسب نشان دهد. از جمله موضوعاتی که در این زمینه کارایی مؤثر دارد، شفافیت اطلاعات در نظام اداری است. اهمیت این موضوع در سیره پیشوایان دین مقدس اسلام به‌ویژه در سیره اداری حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) به‌وضوح مشاهده می‌شود. لذا شفافیت اطلاعات در نظام اداری مورد تأیید و تأکید اسلام است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که شفافیت اطلاعات در نظام اداری با احیای ارزش‌های اسلامی ارتقاء بخشیده می‌شود. بررسی این موضوع نتایجی مانند سلامت اداری، افزایش اعتماد عمومی بر حاکمیت، خلاقیت در سازمان‌ها، ارتقای کارایی، افزایش پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری، بهبود عملکرد بخش عمومی را نیز در پی دارد. این مقاله باهدف تبیین شفافیت اطلاعات و تأثیر آن در بهبود نظام اداری از نگاه اسلامی تدوین یافته است. از نظر روش یک تحقیق توسعه‌ای و کاربردی و از نوع توصیفی تحلیلی است که موضوع را مورد بررسی قرار داده است.

واژگان کلیدی: شفافیت، اطلاعات، نظام اداری، اسلام

مقدمه

وقتی در تمام اعصار زندگی بشر تأمل شود مسئله شفافیت اطلاعات بیش از همه چیز توجه را به خودش جلب می‌کند و از ارکان اصلی حکومت و نظام اداری سالم به حساب می‌آید. پرواضح است که یکی از راه‌های اساسی بهبود نظام اداری، بررسی و تبیین مفهوم شفافیت اطلاعات در نظام اداری خواهد بود. دین مقدس اسلام نیز به حکمرانی شایسته، عدالت محور و شفاف تأکید دارد. نگارنده بر آن شد که ابعاد و زوایای مختلف بحث را روشن سازد، نکات و جوانب ناگفته از موضوع نام‌برده را به صورت مستند ارائه دهد. اهداف که این مقاله دنبال می‌کند بررسی مؤلفه‌ها و معیارهای شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری، با رویکرد اسلامی است، با تکیه بر متون و منابع دینی راهکارهای هم چون رعایت اصل شفافیت، حمایت از افشاکننده، مبارزه با رانت‌خواری، تشویق مردم در مبارزه با فساد، اقتناع مردم، انتخاب افراد شایسته در اداره، یکپارچه‌سازی اطلاعات، تأمین - کارمندان، ترویج و تقویت اطلاع‌رسانی، استقرار دولت الکترونیک، توانمندسازی شهروندان برای نظارت بر عملکرد دولت، نیز جهت بهبود نظام اداری ارائه گردیده است. بدین لحاظ لازم و ضروری است که در این زمینه تحقیق مستقلی انجام شود. با توجه به مطالب که بیان شد این سؤال در ذهن خلق می‌شود که آیا شفافیت اطلاعات می‌تواند در بهبود نظام اداری باروری کر اسلامی تأثیر مثبت داشته باشد؟ تحقیق حاضر سعی دارد با بررسی منابع و متون که در دسترس است و مطالعه تحقیق و پژوهش‌های که در گذشته تاکنون به این موضوع پرداخته، به این سؤال پاسخ بدهد. با مطالعه و تفحص انجام‌شده توسط پژوهشگر پیشینه، کتاب و پژوهش مستقل در موضوع تحقیق حاضر «تبیین شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری اسلام» یافت نشده است. امید است با انجام این پژوهش گام مفیدی در این زمینه برداشته شود ان شاء الله.

مفاهیم

شفافیت

شفافیت از جمله مفاهیمی است که امروزه در گرایش‌های مختلف علوم انسانی، توجه اندیشمندان بسیاری را به خود جلب کرده. واژه شفافیت برگرفته از واژه لاتین «transparency» هست. (شیشه چپها، ۱۳۸۶: ۹۸) شفافیت از واژه شف و شفاف در لغت به معنای پارچه نازک،

واضح، روشن، آشکارا، صریح، فاحش، رک بی پرده، سراسر است و قابل فهم آمده است. شفافیت یعنی تصویر شفاف، برگه شفاف، وضوح، صراحت و روشنی (حق شناس، ۱۳۸۳: ۱۸۱۱). تعریف مورد نظر تحقیق این است: از لحاظ لغوی شفافیت به معنای امکان نگاه کردن به درون یک چیز است به منظور فهمیدن آنچه در آن می گذرد. یک سازمان شفاف؛ سازمانی است که افراد درون و برون آن بتوانند اطلاعات مورد نیازشان را به دست آورند، صریح و روشن دیدگاه‌ها و نظریاتشان را در مورد تصمیمات و فرایندهای سازمان بیان نمایند (محتشمی، ۱۳۹۶: ۱۲). در اصطلاح عبارت‌اند از: استعمال شفافیت در مورد اطلاعات، داده‌ها و رویه‌ها به معنای "آشکار بودن" و "در دسترس بودن" آن‌ها جهت بررسی نظارت بر آن‌ها هست. همچنین اصطلاح شفافیت را با اصطلاح آزادی اطلاعات (حق دسترسی آزاد به اطلاعات در اختیار تشکیلات حکومتی) همسان و یا نزدیک به هم می‌دانند. طبق این دیدگاه، شفافیت عبارت است از: حق هر کدام از شهروندان در دسترسی به داده‌ها، آگاهی از معلومات و فرایندهای سیاست‌گذاری و تصمیم‌گیری مرتبط و شناخت مکانیزه‌های اتخاذ تصمیم توسط مسئولان حکومتی. (سارخانی و اکرمی، ۱۳۹۲: ۹۳) آنچه به عنوان نخ تسبیح، این تعاریف را به هم متصل می‌کند «دسترسی به اطلاعات» است. (بوذر جمهوری، ۱۳۹۷: ۵۵) وقتی مردم آزادانه به اطلاعات دسترسی داشته باشد، می‌توانند به آسانی عملکرد سازمان‌ها و دولت‌ها را مورد بررسی قرار دهند.

اطلاعات

درباره این مفهوم؛ متخصصان حوزه‌های مختلف کوشیده‌اند جلوه‌ها و ویژگی‌های آن را تا آنجا که به حوزه تخصصی آنان مربوط می‌شود تعیین کنند. به همین سبب، اطلاعات در قلمروهایی چون ریاضیات، زبان‌شناسی، اقتصاد، روان‌شناسی، ارتباطات مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است و آنان ویژگی‌های متفاوتی برای اطلاعات برشمرده‌اند. علی‌رغم پژوهش‌های فراوانی که درباره مفهوم اطلاعات صورت گرفته اما تعریفی جامع‌ومانعی که مورد پذیرش همه متخصصان رشته‌های مختلف علوم باشد ارائه نشده است که برخی از این تعاریف در زیر می‌آید. (اکبری، ۱۳۹۲: ۵۷) اطلاع به معنای آگاه شدن از کار دشمن و پی بردن به نیت دشمن ذکر شده است (لویس معلوف، المنجد، ماده طلع). در لغت‌نامه دهخدا اطلاعات به معنای واقف شدن، آگاهی یافتن و عمق

مطلب را به دست آوردن آمده است (دهخدا، ج ۲، ص ۲۸۷۴). اگر کلمه «اطلاع» را در لغت- نامه‌های زبان لاتین بررسی کنیم به این صورت است که در زبان فرانسه، این کلمه از یک اصطلاح لاتینی به معنای «شکل یافته» (in former) مشتق شده است و به همین جهت، امروز نیز اندیشه شکل دادن به پیام‌های ارتباطی به منظور آگاه ساختن و در جریان قرار دادن مخاطبان در آن لحاظ می‌شود. (اکبری، ۱۳۹۲: ۵۷) در اصطلاح اطلاعات عبا تند از: «داده‌های پردازش شده‌ای که منجر به تغییر رفتار انسان می‌شود.»، (ثاقب تهرانی، ۱۳۸۰: ۵) اطلاعات مفید باید دارای ویژگی‌های مربوط بودن، کامل بودن، درست بودن، جاری بودن، مقرون به صرفه بودن باشد. (مهرداد و کلینی، ۱۳۸۷: ۷۶) بدین معنا که خبر یا اطلاع هم از لحاظ محتوا و هم از نگاه زمان و همچنین از لحاظ شکلی دارای ویژگی‌ها و خصوصیات بااهمیتی باشد. (صادقی ملامیری، ۱۳۸۹: ۲۲۸-۲۲۹) زیرا کسانی که مسئولیت تصمیم‌گیری را به عهده دارند هنگام تصمیم‌گیری دچار سردرگمی (که‌بود اطلاعات و انبوه اطلاعات بی‌خاصیت) نشوند.

نظام اداری

نظام، رشته‌ای مروارید و غیره را با آن به نظم می‌کشند. نظم و ترتیب، نظام الامر: پایه و قوام و نظام کار، النظام من الرمل: شنزار انبوه و متراکم. (ابراهیم انیس و دیگران، فرهنگ المعجم الوسیط) به این معنا که نظام مانند رشته مروارید است که به کارها نظم، ترتیب و قوام می‌بخشد. نظام اداری هر کشور به مثابه سازمان تنظیم‌کننده کلیه فعالیت‌ها، برای رسیدن به اهداف تعیین شده، مشکلات مردم و بهبود امور عمومی را به عهده دارد. نظام اداری متشکل از: منابع انسانی، سازمان‌دهی، تشکیلات، نظام‌ها و روش‌ها و رویه‌ها، قوانین و مقررات، امکانات و منابع که دارای یک رابطه متقابل و ارگانیک هستند و جامعه را برای تحقق اهداف و آرمان‌های خود راهبری می‌نمایند. (حقیقی، ۱۳۸۴: ۲۳) دستگاه "نظام اداری" هر کشور به منزله دستگاه عصبی بدن انسان است و از آن رو که اجراکننده تصمیمات است، قوه اجرائیه واقعی به شمار می‌رود. (نقیب زاده، ۱۳۷۹: ۴۱).

اسلام

لغت‌نامه دهخدا، واژه اسلام را این‌گونه معنی می‌کند: گردن نهادن، اسلام آوردن، مسلمان شدن. (دهخدا، لغت‌نامه: ۲۴۷۷). در ادامه معنی اصطلاحی اسلام را این‌گونه بیان می‌دارد: اسلام دین

رسمی مسلمانان است و آن در عربستان نشست یافته است کتاب آسمانی مسلمین قرآن است. (دهخدا، پیشین: ۲۴۷۸). به دلیل روشن بودن مفهوم اسلام به همین اندازه اکتفا می‌شود.

روش‌شناسی

مقاله حاضر به صورت توصیفی-تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای انجام شده است. از آنجایی که این مقاله در صدد تبیین و روشن ساختن مؤلفه‌ها و شاخص‌های شفافیت اطلاعات است، توصیفی خواهد بود؛ اما از نظر اینکه به صرف انعکاس اصل موضوع و کشف حقیقت بسنده نمی‌کند بلکه دلایل و چرایی عوامل شفافیت اطلاعات و از طریق آن به دنبال بهبود یابی نظام اداری با رویکرد اسلامی است و ارتباط بین شفافیت اطلاعات و بهبود نظام اداری را نیز مورد بررسی قرار می‌دهد، تحقیق تحلیلی به حساب می‌آید؛ از این رو این تحقیق از روش توصیفی و تحلیلی استفاده کرده است. تحقیق حاضر از آنجای که به دنبال ارائه راه‌کارها، راه‌حل‌ها و پیشنهادهای برای برطرف نمودن موانع شفافیت اطلاعات و سلامت اداری است، به نحوی از جمله تحقیقات کاربردی نیز می‌توان عنوان کرد. برای جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها، با دقت و اطمینان به منابع و متون اصلی مراجعه شده و از نظرات نخبگان در انتخاب موضوع بهره برده است، از این حیث نیز از روایی و پویایی خوبی برخوردار است. به طور کلی روشی که این تحقیق بر مبنای آن انجام یافته و سامان‌دهی شده است، روش اسنادی، تحلیلی و استنباطی هست؛ بدین معنا که منابع مورد نیاز جمع‌آوری، مطالعه، فیش‌برداری، داده‌ها استخراج، طبقه‌بندی و بهره‌برداری شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها، تلاش بر این بوده است که در راستای رسیدن به ایده اصلی این تحقیق از آن‌ها استفاده و در استنباط و استخراج نتایج بهره برده شود.

شاخص‌های شفافیت اطلاعات از منظر اسلام

با توجه به مفاهیم و ادبیات دانشی که مطرح گردید در این مرحله با نگاهی اجمالی به آن ادبیات، رویکرد اسلامی در مورد شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌گیرد و هم‌چنین موانعی که فرا روی این موضوع قرار دارد بررسی و سپس با استناد به ارزش‌های اسلامی راه-

حل‌های مناسب ارائه می‌گردد. همچنین به مواردی که از حیثه شفافیت و افشاگری استثناء شده است توجه شده و در آخر آثار و پیامدهای شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری را بیان نموده است. معیار یا شاخص، عبارت است از سازوکار مناسب برای معرفی و سنجش یک پدیده (شریف‌زاده و قلی‌پور: ۸۱) و نشانه‌های عینی شناسایی و اندازه‌گیری ابعاد یک مفهوم‌اند (عسکری نیا و لطفی جم، ۱۳۸۹: ۲۵).

بررسی ملاک‌ها و معیارهای شفافیت به این معناست که نقش شفافیت را در بهبود نظام اداری نمایان می‌کنند و به‌عنوان علامت‌های مشخص‌کننده این مفهوم به شمار می‌رود. با توجه به این شاخص‌ها می‌توان اطلاعات موجود درباره شفافیت را با رویکرد اسلامی تبیین نمود. (حبیب نژاد و عامری، ۱۳۹۵: ۱۳۲).

شفاف‌سازی یک اصطلاح نسبتاً جدید است که طی دهه (۱۹۹۰) فراگیری چشمگیری داشته است. شفافیت را می‌توان به این صورت تعریف کرد: «وضعیتی که در آن دانش فعالیت‌های که در موردعلاقه عموم است آشکار شود؛ طوری که استعداد بالقوه برای مسئولیت را آشکار سازد» (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵: ۵). با توجه به مفهوم شفافیت می‌توان برداشت کرد که در آموزه‌های دین مقدس اسلام به مفهوم و محتوای آن تأکید شده و سنت نبوی و سیره ائمه اطهار (ع) نیز مؤید اصل شفافیت در تعامل با جامعه است. در حکومت اسلامی، اصل عدم احتجاب زمامداران از مردم یک اصل اساسی به شمار می‌آید و رابطه نزدیک با شفافیت مصطلح امروزی دارد. احتجاب در لغت به معنای در پرده رفتن و در حجاب شدن است (معین، ۱۳۶۰: ۱۵۳). اداره‌کنندگان جامعه بین خود و مردم حاجب قائل نشوند. در اسلام، حاجب داشتن به معنای دور بودن از مردم، فاصله گرفتن از مردم، ارتباط نداشتن مستقیم با مردم و در نتیجه بی‌اطلاع بودن از مردم در مسائل و مشکلات و نیازها است (دل‌شاد تهرانی، ۱۳۹۵: ۱۹۷).

پروردگار عالم در قرآن کریم می‌فرماید: «وَ إِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَتُبَيِّنُنَّهُ لِلنَّاسِ وَلَا تَكْتُمُونَهُ فَنَبَذُوهُ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ وَالشَّرْوَا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا فَبَيَسَ مَا يَشْتَرُونَ» (آل‌عمران، آیه ۱۸۷) و [یاد کن] آنگاه که خدا از کسانی که به آن‌ها کتاب داده شد پیمان گرفت که آن را برای مردم روشن بیان کنید و پنهانش نکنید، پس آن را پشت سر خویش افکندند و در برابر آن بهایی اندک ستانند، بد است آنچه می‌ستانند». بر اساس این آیه کتب آسمانی و برنامه‌های الهی به‌عنوان الگو و سرمشق باید در دسترس

همگان قرار بگیرد، به گونه تبیین شود که عامه مردم درک درستی از آن داشته باشند. از این رو برنامه‌های سازمان‌ها دولت‌ها باید در دسترس همگان قرار بگیرد و برنامه‌ها طوری تدوین شود که افراد سازمان و مردم درک واضح و شفاف از آن پیدا کنند. (مقیمی، ۱۳۹۴: ۱۲۷). حال که به مفاهیم شفافیت اطلاعات از نگاه اسلامی آگاهی پیدا شد، لازم است چند مورد از عوامل و معیارهای که ارتباط نزدیک با شفافیت اطلاعات دارد مورد بررسی قرار گیرد.

شاخص‌ها

دسترسی به اطلاعات باید به‌عنوان حق شهروندان و به نیابت از آنان حق رسانه‌ها تلقی شوند نه به‌عنوان لطفی از جانب دولت زیرا مردم هزینه فعالیت‌های دولتی را می‌پردازند و حق دارند بدانند در مقابل این هزینه‌ها چه عایدشان می‌شود. شفافیت اطلاعات باعث می‌شود هر شهروندی به راحتی از اطلاعات اقتصادی، مالی، تجاری و سیاسی به صورت دقیق و به موقع استفاده کند. عوامل ذیل به دسترسی و جریان آزاد اطلاعات تأثیر بسزای دارد.

۱- شایسته‌سالاری

سیره عملی پیامبر (ص) و حضرت علی (ع) نسبت به شایسته‌گزینی بهترین الگو هست. رسول خدا (ص) هنگام ترک نمودن مکه عتاب بن اسید جوان را به‌عنوان والی و حاکم مکه انتخاب کردند. (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۲۱، ص ۱۲۲-۱۲۴) هم‌چنین اسامه بن زید بن حارثه را که کمتر از ۲۰ سال دارد به فرماندهی سپاهی که قرار است با رومیان نبرد کند انتخاب می‌کند. (حسنی، ۱۳۷۷: ۲۶۷) در هر دو جریان؛ پیامبر اکرم (ص) دقت و توجه خاصی نسبت سپردن مسئولیت‌ها به افراد شایسته و اصلح دارد. سیره عملی حضرت امیرالمؤمنین (ع) بر شایسته‌گزینی نمونه دیگر از عملکرد پیشوایان دین نسبت به این مسئله است حضرت همواره به مالک اشتر تأکید می‌کند که برای فرماندهی سپاه کسی را برگزین که از هر حیث شایستگی لازم را داشته باشد. (نهج البلاغه، نامه ۵۳) "پاسخگویی" ارتباط نزدیک با شفافیت اطلاعات دارد. در نظام سیاسی اسلام با توجه به اینکه اختیارات دولت بر مبنای قانون الهی کسب می‌شود و مسئولان دولت باید بر اساس قانون الهی در برابر خدا و مردم مسئول و پاسخگو باشند و پاسخگویی در برابر خدا و مردم متعارض هم نیستند بلکه مکمل هم هستند. دین مبین اسلام حکومت را امانتی در دست حکمرانان می‌داند و نگهداری از این امانت و

ضرورت پاسخگویی در قبال این امانت را از مسلمات مبانی سیاسی اسلام به حساب می‌آورد (رجبی، ۱۳۹۵: ۵۸).

۲- مشورت

یکی دیگر از شاخصه‌های شفافیت از نگاه اسلامی اصل مشورت است. مشورت به گونه‌ی رابطه بین ملت و دولت را ارتقا می‌بخشد و این حق مردم است که در تمامی سیاست‌گذاری‌ها و تصمیم‌گیری‌ها طرف مشورت قرار گیرد، از طرفی این وظیفه مسئولان و دولتمردان جامعه است زمینه شور مشورت بیشتر را در جامعه فراهم نماید» (طاهری و ارسطا، ۱۳۹۵: ۷).

آیات قرآن کریم هم بر اهمیت مسئله مشورت تأکید فراوان دارد: «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ» (آل عمران، ۱۵۹) در آیه دیگر می‌فرماید: «وَالَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنَّهُمْ سُورُوا بُيُوتَهُمْ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ» (شوری، ۳۸). این آیه دلیل بر وجوب مشورت مردم است و لزوم مشورت حاکم نیز از آیه «وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ» به اثبات می‌رسد. (میرعلی، ۱۳۹۱: ۹۷)

مشورت در نگاه امیر مؤمنان علی (ع) یکی از ابزارهای مهم برای اطلاع‌رسانی و آگاهی دادن به مردم است و از پشتوانه‌های محکم یک مدیر است. حضرت می‌فرماید: «لَا تُظَاهِرَةُ أَوْثَقُ مِنَ الْمَشَاوَرَةِ؛ هیچ حامی و پشتیبانی، استوارتر و محکم‌تر از مشورت کردن نیست.» (نهج البلاغه، حکمت ۱۱۳).

۳- آزادی بیان

آزادی بیان از مهم‌ترین مظاهر آزادی انسان به حساب می‌آید (اسحاقی، ۱۳۸۴: ۹۰). پیشوایان دینی ما سانسور و شیوه اختناق‌آمیز را در امور حکومتی و نظام اداری نمی‌پذیرد حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) به مالک اشتر سفارش می‌کند: «تا با تشکیل جلسات با نیازمندان به آنان فرصت داده شود تا به‌دوراز حضور نیروهای مسلح سخنانشان را بی‌هیچ لرزش و لکنتی بیان کنند» (نهج البلاغه: نامه ۵۳) حتی خوارج در اظهار عقیده خود آزاد بودند. به گونه‌ی که در مسجد هنگام سخنرانی حضرت سخنانش را قطع می‌کرد و حتی به حضرت ناسزا می‌گفتند، اما حضرت متعرض آن‌ها نمی‌شدند و آنان را رها کردند، به اصحاب خود نیز توصیه می‌کردند تا متعرض آنان نشوند،

شاید این مقدار آزادی بیان در دنیا بی سابقه باشد که حکومتی با مخالفان خود تا این حد با آزادی رفتار کند (احمدی، ۱۳۸۸: ۱۴۷).

۴- نظارت

یکی از عوامل مؤثر در زمینه شفافیت اطلاعات از نظر اسلام موضوع "نظارت" است به ویژه نظارت اداری و نظارت مردمی. تعاریف که کارشناسان و متخصصان علم مدیریت برای نظارت ارائه نموده‌اند دو تعریف ذیل جامع تر به نظر می‌رسد: «به کوششی که مدیر در جهت تطبیق عملیات با برنامه انجام می‌دهد تا میزان صحت و سقم فعالیت‌ها را به دست آورد، نظارت گفته می‌شود» (تقوی دامغانی، ۱۳۷۱: ۹۷) و تعریف نظارت بر اساس بینش الهی عبارت خواهد بود از: «مراقبت و زیر نظر قرار دادن نیروی انسانی و کارها به منظور حفظ سلامت نیروی انسانی و مطلوبیت کارها» (میر محمدی، ۱۳۸۳: ۱۲) نظارت در سطوح مختلف قابل بررسی است در اینجا "نظارت اداری" مورد بحث است. پیشرفت و ترقی و نیز ضعف و فروپاشی هر نظام، به عملکرد کارگزاران و مجریان آن بستگی دارد. تضمین سلامت و شفافیت نظام اداری منوط به حسن اجرای قوانین آن نظام، توسط این کارگزاران است. این مهم حاصل نمی‌شود مگر با نظارت بر عملکرد کارگزاران و کارمندان حکومت. یکی از مراحل لازم و جدایی ناپذیر نظارت، بررسی روابط، شرایط، رفتار و کارنامه کارگزاران است. (مرتضایی، ۱۳۹۲: ۱۳۰).

بدین لحاظ یکی از دستورهای حکومتی امیر مؤمنان (ع) بررسی عملکرد کارگزاران است: «ثُمَّ تَقَدَّ أَعْمَالُهُمْ؛ سپس رفتار کارگزاران را بررسی کن». (نهج البلاغه، نامه ۵۳) امیر مؤمنان (ع) در زمینه اعمال این نوع نظارت، خطاب به عثمان بن حنیف فرمود: «پس از یاد خدا و درود؛ ای پسر حنیف، به من گزارش دادند که مردی از سرمایه‌داران بصره، تو را به مهمانی خویش فراخوانده و تو به سرعت به سوی او شتافتی...» (نهج البلاغه، نامه ۴۵) حضرت او را مورد مؤاخذه و بازپرسی قرار می‌دهد و او را از چنین کاری بر حذر می‌دارد. نظارت تنها به نظارت اداری و ناظران رسمی حکومت اختصاص ندارد؛ زیرا بر اساس باورهای دینی، همه مسئول هستند. "نظارت مردمی" برخی نظارت مردم بر دولت را اصل اول مردم‌سالاری می‌داند. (یعقوبی، ۱۳۹۱: ۱۳۴)

بنا به فرموده رسول گرامی اسلام (ص) که می‌فرماید: «کلکم راعٍ و کلکم مسؤولٌ عن رعیتة؛ به‌راستی که همه شما حافظ و سر پرستید و همه شما جوابگوی مردم زیردست خود هستید» (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۷۲ ص ۳۸). در حکومت‌های اسلامی گزارش‌گیری از مردم در نظارتی که بر کارگزاران دارند، مرسوم و کاری شایسته به حساب می‌آید. ابوالاسود دثلی نامه به حضرت علی (ع) می‌نویسد و به آن حضرت گزارش می‌دهد ابن عباس که والی حضرت در بصره است به بیت‌المال خیانت کرده است (میر محمدی، ۱۳۸۳: ۵۹). حضرت او را تشویق نموده و کار او را وظیفه و خیر ثواب دانسته است. دانشمندان اسلامی هم به این باورند که نظارت مردمی در نظام اداری از اهمیت بالایی برخوردار است: «اسلام مردم را به‌عنوان "ناظر ملی" موظف کرده است. این‌گونه نیست که مردم فقط مشمول قانون باشد و دیگر هیچ سمتی نداشته باشند اسلام مردم را ناظر حسن اجرای قانون دینی و الهی قرار داده و امر به معروف و نهی از منکر را بر همه واجب کرده است» (جوادی آملی، ۱۳۸۳: ۸۹).

نادیده گرفتن این عوامل باعث می‌شود تصمیمات بر اساس معیارهای نادرست مانند؛ محبت و روابط شخصی انجام شود و مشکلات غیرقابل جبرانی مانند؛ تبعیض، بی‌عدالتی، عدم شفافیت و پنهان‌کاری، رانت‌خواری و ملاحظات خویشاوندی پیش روی سازمان‌ها و حکومت‌ها قرار خواهد گرفت.

۵- معنویت در سازمان

مدیران بر این باورند که هیچ ابزار و روشی در عالم و علم مدیریت تاکنون نتوانسته است مشکل نظارت بر نیروی انسانی را به‌طور کامل حل نماید، ولی اگر مدیر اسلامی با یک برنامه حساب‌شده روح معنویت و ایمان به خدای تبارک و تعالی را در دل کارکنان بارور سازد، مسلماً نه تنها در درون سازمان، بلکه در کل جامعه مشکل فساد حل خواهد شد. بی‌تردید از نظارت مکانیکی مانند دوربین‌های تلویزیونی و بازرسان انسانی و انگیزه‌های مادی مانند تشویق و تبه با پول، باورمندی به «نظارت الهی» بر اعمال و کردار انسان‌ها مؤثرتر است (افجه‌ای، ۱۳۸۸: ۷۹). در این رابطه قرآن کریم آیات زیادی را به جهانیان ارائه نموده است از آن جمله این آیات ذیل هست: «والله یعلم ماتسرون و ما تعلنون؛ خداوند بر پنهان و آشکار شما داناست» (نحل، ۱۹). در آیه دیگر می‌فرماید: «یعلم خائنه الاعین و ما تخفی الصدور (مؤمن، ۱۹)» «خداوند چشم‌های خائن و اسرار

دل‌های ناپاک را می‌شناسد». در نظام اداری اسلامی صداقت و درستکاری، (مقیمی، ۱۳۹۴: ۱۲۷). امانت‌داری کارگزاران از اهمیت زیادی برخوردار است (زارع، ۱۳۹۶: ۸۵).

رفق و مدارا با مردم؛ فضای شفاف نظام اداری، فضای صمیمی است که در آن رابطه حاکم و مردم، از جمله پاک‌ترین و استوارترین رابطه‌ها بوده و نقش اعتماد عمومی و رضایت مردم برای دستگاه اداری سرنوشت‌ساز است (پور عزت، ۱۳۹۵: ۳۳۲). امر به معروف و نهی از منکر و عدالت در نظام اداری نیز از ارزش‌های اسلامی است که در بهبود نظام اداری تأثیرگذار است... سیره پیامبر گرامی اسلام (ص) و امامان معصوم (ع) بر مبنای عدالت استوار بوده است. حضرت علی (ع) عدالت را محوری‌تری کار حکومت و مدیریت می‌داند و بر لزوم آن تأکید دارد (خدمتی، ۱۳۹۳: ۱۹۵).

موانع شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری

برای تحقق شفافیت اطلاعات و بهبود یابی نظام اداری، پس از تعیین اهداف نوبت به شناسایی و بررسی مشکلات و علت‌های مسئله می‌رسد که همان موانع انجام کار است. پس از اینکه علت‌ها یا موانع مشخص شد، برای برطرف کردن آن‌ها، راهکارهای مناسب ارائه خواهد شد. از این‌رو، در این بخش، به شناسایی متغیرها و موانع دخیل در امر شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری پرداخته می‌شود.

۱- استخدام نیروی انسانی ضعیف و غیر اصلح

آنان که افراد فاقد شایستگی‌های لازم را بر اداره امور می‌گمارند، بی‌گمان سبب هلاکت خود و دیگران می‌شوند و گاهی نظام و دولتی را به تباهی و سقوط می‌کشاند (پیروز و دیگران، ۱۳۸۴: ۱۲۸). امیر مؤمنان علی (ع) این مانع و آفت اساسی را که سد محکم در راه شفافیت و سلامت اداری است چنین بیان می‌فرماید: «زَوَالُ الدَّوْلِ بِاصْطِنَاعِ السَّفَلِ؛ زوال و سقوط دولت‌ها به واسطه به کار گرفتن افراد پست است.» (غررالحکم و درر الکلم، ح ۵۴۸۶) همچنین از موانع شفافیت و بهبود نظام اداری روابط نامطلوب اداری است روابطی که مدیر در روند ارتباطی خود با افراد (زیرمجموعه، مرتب‌ترین بالادست، هم‌سطح، اقوام و خویشان...) خود زمینه‌های را پرورش

می‌دهد و آماده می‌کند که ثمرات خطرناکی را برای مدیر، کارکنان، سازمان و کل جامعه برجای می‌گذارد و تا سالیان متمادی آثار ناخوشایند آن باقی خواهد ماند. از جمله این روابط ناسالم، رانت-خواری، باندبازی، پارتی‌بازی و ارتباط با افراد متملق و چاپلوس است (شکارچی فردویی، ۱۳۹۲: ۱۳۷).

۲- حجاب (پرده‌داری)

حجاب واژه عربی و در لغت به معنای پرده‌داری و دربانی است (معین، ۱۳۶۰ ج ۱، ۱۳۴۰)؛ و در اصطلاح به معنای پرده‌داری و دربانی فرمانروایان به‌کاررفته و به کسی که عهده‌دار این منصب بوده حاجب گفته شده است. همچنین در عربی عبارت *إِحْتَجَبَ الْمَلِكُ عَنِ النَّاسِ* معنای «پادشاه از مردم در ورای پرده نهان شد» کاربرد یافته و به چنین پادشاهی، (حجاب دار) اطلاق شده است. (ابن منظور، ۱۴۱۶ ق/۱۹۹۵ م: ج ۳، ۵۰-۵۱)، در تاریخ اسلام، نخستین بار معاویه بن ابی سفیان با تشکیل دربار پادشاهی «پرده‌ها برافراشت و دربانان و پرده‌داران گماشت» (یعقوبی، مشکاة الناس لزمانهم، ص ۴۹). حجاب و قرار گرفتن حکام و فرمانروایان در پشت پرده، تبعات سنگینی را در نظام اداری جامعه به بار می‌آورد که از جمله آن می‌توان موارد ذیل را عنوان کرد:

۱- بی‌اطلاعی فرمانروایان از ظلم کارگزارانشان به مردم

۲- عدم امکان دادخواهی مردم

۳- جلوگیری از نظارت همگانی بر رفتار خود فرمانروایان که برای ایشان زمینه ارتکاب لهو و

لعب در فراسوی پرده‌ها (داخل دربارها) و بی‌قیدی به ضوابط دینی را فراهم می‌ساخت.

۴- آله دست قرار گرفتن درباریان منفعت‌طلب و زنان حرم‌سرا و تبدیل شدن به یک عنصر بی-

کفایت در امر کشورداری. (منتظری مقدم، ۱۳۹۱: ۳۵۸) قدرت به‌خودی‌خود برای صاحبانش مجموعه‌ای از امتیازات را فراهم می‌آورد، از طرفی هدیه‌ها و خوش‌خدمتی‌ها به‌سوی آنان نیز سرازیر می‌شود و جماعتی منافق که برای برآوردن هوس‌هایشان دست‌به‌سینه ایستاده‌اند، بدین‌سان زندگی حاکمان از زندگی مردم جدا می‌شوند. درگذر زمان شکاف عمیقی میان صاحبان قدرت و مردم، زندگی و مشکلات و نیازهای ایجاد می‌شود. شاید علت اصرار آموزه‌های اسلامی بر درآمیختن با مردم، هم‌نشینی با بینوایان و ضرورت تعامل مستمر میان رهبران و ملت در همین نکته باشد. پیامبر خدا (ص) می‌فرماید: «هرکس خداوند او را بر چیزی از امور مسلمانان گمارد و وی میان خود و

نیاز تهیدستی و فقر آنان حاجبی قرار دهد خداوند نیز در روز قیامت میان خود و نیاز و تهیدستی و فقر او حاجب قرار دهد» (راشد غنوشی، مترجم، صابری، ۱۳۸۱: ۳۰۶). اینکه حاکمان و مسئولین از مردم فاصله می‌گیرد یک امری ثابت شده است و از موانع جدی شفافیت است، اما برخی مواقع مردم نیز با نداشتن خواسته‌های شفاف و صریح، به این حجاب و پنهان‌کاری کمک می‌کند؛ یعنی عدم صراحت و شفافیت خواسته‌ها و نیازهای مردم نیز می‌تواند از موانع شفافیت به حساب آید. (متولی، ۱۳۸۴: ۲۸)

از جمله موانع شفافیت اطلاعات، اجتناب شهروندان از افشای موارد فساد را نیز می‌توان نام برد. تمایل و علاقه شهروندان به افشای موارد فساد نقش مهمی در جلوگیری از گسترش فساد دارد. در بسیاری از کشورها بنا بر دلایلی، شهروندان از ارسال اطلاعات و افشاگری اجتناب می‌کنند. برخی از این دلایل عبارت‌اند از: عدم اعتماد به مسئولین، بی‌نتیجه و بی‌فایده بودن افشاگری، ترس از تنبیه و مجازات. گناه شمردن افشاگری. (فرج پور، ۱۳۸۱: ۱۶)

۳- تقسیمات اداری ناعادلانه

تقسیمات اداری برای کارایی بهتر امور جامعه و بر اساس معیارها و ملاک‌های خاص خود و به جهت تناسب جغرافیایی، قومی، اقتصادی و فرهنگی، بنیان نهاده شده است. ولی در بسیاری از جوامع عملاً اقلیت‌های قومی از رسیدن به حقوق مساوی محروم شده و هیچ‌گونه تأثیرگذاری در حکومت را ندارند. (موسوی، ۱۳۹۳: ۷۱) کشور افغانستان را می‌توان به‌عنوان نمونه در این خصوص بیان نمود. جمعیت افغانستان را اقوام متعدد از قبیل پشتون، هزاره، ازبک، تاجیک، عرب، ایماق، قرقیز، قزاق، بلوچ، قزلباش، نورستانی، سیک، براهوی و هندو تشکیل می‌دهند، تقسیم اداری در افغانستان و البته به سیاست خاص حکام که منابع گروهی خاصی را در نظر داشته‌اند، تحقق یافته است و نمایندگان پشتوزبان نسبت به تعداد نفوسشان چند برابر دیگر اقوام بوده و طبعاً تمامی قوانین به نفع قوم خاصی به تصویب رسیده است (دولت‌آبادی، شناسنامه افغانستان، ۱۳۸۲: ۱۱۳ - ۳۴).

راهکارهای بهبود نظام اداری

۱- رعایت اصل شفافیت

همان طوری که در جامعه واقعی جرم و تخلف در خفا بیش از علنی رخ می‌دهد و علنی شدن فعالیت‌ها در کاهش جرائم مؤثر است، در فضای مجازی نیز علنی کردن فعالیت‌ها و اطلاع‌رسانی از طریق رسانه‌های گروهی و اجتماعی، می‌تواند به کاهش تخلف کمک کند (اصلائی، ۱۳۸۴: ۱۳۸-۱۳۹).

۲- حمایت از افشاکننده

دولت شفاف نیازمند قوانینی است که افراد و گروه‌های افشاکننده که تخلفات داخلی دولت و رفتارهای مبتنی بر فساد کارگزاران دولتی یا شهروندان را آشکار می‌سازد مورد حمایت جدی قرار دهد و حتی ساز کارهای انگیزشی لازم را نیز پیش‌بینی می‌کند و به مرحله اجرا می‌گذارد. در چنین شرایطی است که فرد افشاکننده خواهد توانست از طریق رویه‌های رسمی در سازمان، رفتارهای غیراخلاقی را به گوش مقامات عالی سازمان رساند و یا از طریق ارتباط با رسانه‌های خبری، رفتارهای غیراخلاقی و غیرقانونی اعضای سازمان را افشا کند. به گونه‌ای که به مرور زمان ارزش‌های اخلاقی در سازمان به یک هنجار تبدیل شود (اصلائی، ۱۳۸۴: ۱۳۸-۱۳۹).

۳- مبارزه با رانت‌خواری

سیره عملی معصومین (ع) در برخورد با اطرافیان، بهترین الگو برای مبارزه با رانت‌خواری است. به‌ویژه امیر مؤمنان حضرت علی (ع) در این زمینه به کارگزارانش توصیه اکید می‌نمودند که به زیاده‌خواهی و امتیاز طلبی‌های بی‌مورد آنان توجه نکنند و به گونه رفتار کنند که توقعات و انتظارات نابجا در خواص و اطرافیان به وجود نیاید، خود نیز نسبت به اطرافیان و نزدیکان خویش این‌گونه بودند. موارد زیادی را می‌توان نام برد: مخالفت پیامبر گرامی اسلام (ص) با درخواست عده از بنی‌هاشم برای اینکه جمع‌آوری زکات را به آنان واگذار کند. (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۸، ۴۸) حضرت امیرالمؤمنین علی (ع) در پاسخ درخواست کمک دامادش عبدالله بن جعفر، فرمود: نه به خدا سوگند، چیزی برای تو ندارم مگر اینکه بخواهی عمویت را دزدی کند و به تو بدهد. (مجلسی، ۱۳۸۶: ج ۴۱، ۱۳۷) عقیل برادر حضرت امیرالمؤمنین (ع) بسیار فقیر و تنگدست بود، اما وقتی از

بیت‌المال چیزی درخواست کرد بیشتر از سهم خود، حضرت او را با آهن گداخته در آتش روبرو کرد (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲۴). نقل شده است که امام علی (ع) هنگامی که به خلافت ظاهری رسید، فرمانداری یمن را به طلحه و یمامه و بحرین را به زبیر داد؛ آن دو بعد از دریافت حکم گفتند: حق خویشاوندی و صله‌رحم را بجا آوردی. حضرت فرمود: زمامداری مسلمین را با حق خویشاوندی چه کار؟ حکم را از آنان پس گرفت (یعقوبی، بی تا: ج ۲، ۱۸۰).

۴- تشویق مشارکت مردم در مبارزه با فساد

یکی از راه‌کارهای مبارزه با فساد این است که دولت مردان از مردم کمک بگیرد و آن‌ها را در این راه تشویق نمایند. تشویق مشارکت‌های مردمی در مبارزه با فساد از طریق گزارش دادن و افشای موارد فساد و ارتقای سطح آگاهی عمومی از طریق آموزش‌ها، تبلیغات، مطبوعات و اینترنت امکان‌پذیر است. (خدمتی، ۱۳۹۳: ۸۲) از نگاه اسلامی نیز مدیر باید با مردم ارتباط مستقیم داشته باشد. حضرت علی (ع) در این خصوص خطاب به «قثم بن عباس» می‌فرماید: «هر بامداد و عصر با آنان به صحبت بنشین... و باید بین تو و مردم واسطه و سفیری جز زبانت و پرده‌ای جز چهره‌ات نباشد» (احمدی، ۱۳۸۳: ۱۲۴).

۵- اقناع مردم

یکی از راه‌کارهای شفافیت اطلاعات اقناع مردم است، با طوفان تبلیغاتی، تشویق و ترغیب از طرق مختلف شاید بتوان یک موضوع و یا اندیشه‌ی را به اطلاع مردم رساند و تا حدودی در ظاهر موردپذیرش هم قرار بگیرد، اما آنچه مهم است پذیرش واقعی مردم است. لذا تنها راه اقناع مردم است، اقناع عبارت است از: «تلاش صادقانه برای مجاب ساختن مخاطبین به پذیرش موضوع و خواسته‌ای، به‌وسیله ارائه مناسب اطلاعات مربوط» لذا برای رسیدن به اقناع دیگران که هدف جدی هر فرد و گروهی است باید از دروازه راستی‌ها و روشنایی‌ها وارد معرکه حقایق و وقایع شد، پذیرش و قبول اندیشه و مرام و نکته و سخن شما از طرف دیگران آنگاه میسر می‌گردد که دیگران اطلاعات صحیح و همه‌جانبه‌ی را درباره اندیشه و مرام و نکته شما آن‌ها در قالب مناسب و خوش دریافت کنند (متولی، ۱۳۸۴: ۷۳).

۶- انتخاب افراد شایسته در اداره امور

از نگاه اسلامی انتخاب افراد شایسته بر شفافیت اطلاعات و بهبود نظام اداری تأثیر بسزایی دارد. کارگزاران صالح داری این ویژگی‌ها هست: ایمان و تقوا، داشتن قدرت تجزیه و تحلیل، هوش و استعداد، سعه صدر، جامع‌نگری به جای تنگ‌نظری و یک‌سویه‌نگری، امانت‌داری، راست‌گویی، شجاعت، دقت در ارائه واقعیت، وثاقت و رازداری و درنهایت دارای اخلاق صالح هست (بخشی، ۱۳۹۳: ۲۷۸-۲۹۱). حضرت امیرالمؤمنین (ع) در نامه ۵۳ نهج البلاغه خطاب به مالک اشتر می‌فرماید: «کسانی را که در میان مردم درست‌کارتر و رستگارتر بوده‌اند و در کار امانت‌داری و خوش‌نام‌ترند، برای خود برگزین، این آزمون و حسن انتخاب تو دلیل بر آن است که در پیشگاه خداوند و کسانی که والی بر آن‌ها هستی، خیرخواه هستی» (احمدی، ۱۳۸۳: ۱۳۸).

۷- یکپارچه سازی اطلاعات

اگر یکپارچگی اطلاعات در سازمان صورت نگیرد سازمان‌ها دچار این سه معضل ارتباطی می‌شود:

- ۱- عدم همخوانی بین منافع شخصی کارکنان و منافع شرکت؛
 - ۲- تعارض بین منافع وظیفه‌ای کارکنان، مدیران، ادارات و واحدها؛
 - ۳- عدم تطابق بین منافع و انتظارات طرف‌های ذی‌نفع برون‌سازمانی (سهامداران) و منافع سازمان. بر اساس تحلیل‌های به‌عمل‌آمده، عوامل «مدیریت یکپارچگی» برمدارد ذیل تدوین شده است:
- به‌طور خلاصه با رعایت هفت فضیلت سازمانی (شفافیت، یکپارچگی، قابلیت حصول، قابلیت حمایت، میزان آگاهی، قابلیت بحث، قابلیت الزام) که در کل یکپارچگی سازمان را تشکیل می‌دهند، آن سه مشکل اساسی ارتباطی سازمان حل خواهد شد. (عباس زادگان، ۱۳۸۹: ۴۷ - ۵۰).

۸- تأمین کارمندان

هر انسانی برای ادامه زندگی نیازمند به تأمین زندگی و امرارمعاش است. کارمندان دولت که به کارهای اداری، فنی، خدماتی و سازندگی مبادرت می‌ورزند، احتیاج به حقوق در سطح زندگی متعارف و آبرومندانه دارند و به خاطر حساس بودن جایگاه آنان باید حقوق و مزایایی کافی پرداخت

گردد. تا اینکه از مردم توقع کمک و چشم‌داشت مساعد نداشته باشند و به فکر دزدی، رشوه‌خواری و سوءاستفاده از عنوان و مقام نیفتند (شفایی، ۱۳۸۰: ۳۰۷). نتیجه تحقیقات دو اقتصاددان صندوق بین‌المللی پول در ۲۵ کشور در حال توسعه، در مورد اختلاف حقوق و پاداش در بخش خصوصی و دولتی نشان می‌دهد، در کشورهای که حقوق کارکنان دولتی نسبت به دیگر کارگزاران بیشتر است، فساد کمتری دیده می‌شود و شاخص‌های فساد در چنین کشورهای کاهش یافته است. (خدمتی، ۱۳۹۳: ۱۳۵) حضرت امیر مؤمنان علی (ع) که شایسته‌ترین و شفاف‌ترین نظام اداری در زمان خلافت حضرت رقم خورد، پس از بیان معیار گزینش کارمند، دقت در انتخاب افراد لایق، متخصص و متعهد، روی تأمین مادی و رفاهی کارمندان تأکید ویژه دارد: «سپس حقوق کافی به کارمندان بده، زیرا این کار آن‌ها را در اصلاح خویش تقویت می‌کند و از خیانت در اموالی که زبردست آن‌ها است بی‌نیاز می‌سازد، به‌علاوه این اگر از دستورات سرپیچی کنند، یا در امانت خیانت‌ورزند، حجتی در برابر آن‌ها است» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۳).

۹- استقرار دولت الکترونیک بهترین ابزار برای شفافیت

کشورها باید سیاست‌ها و راهبردهای دولت الکترونیک را واقع‌بینانه و متناسب با شرایط داخلی (فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی) خود تدوین نمایند. همچنین برای رفع چالش‌های فنی (ضعف زیرساخت‌های فنی و ارتباطی)، محتوایی (میزان پاسخگویی اطلاعات روی وب به نیازهای شهروندان)، دیجیتالی (دسترسی نابرابر به رایانه و اینترنت)، تخصصی (میزان برخورداری از دانش و مهارت برای کار با رایانه و اینترنت)، شناختی و ادراکی (آشنایی با قابلیت‌های فناوری اطلاعات و نگرش مثبت به آن)، تلاش نمایند. با توجه به این ملاحظات، اجرای دولت الکترونیک بهترین موقعیت را برای شفافیت اطلاعات جهت بهبود نظام اداری به ارمغان می‌آورد (یعقوبی، ۱۳۹۱: ۱۷۶-۱۸۸-۲۱۴). باعث توانمندسازی شهروندان برای نظارت بر عملکرد دولت از طریق شفاف‌سازی اطلاعات می‌شود؛ بنابراین موفقیت در مبارزه با فساد از طریق شفاف‌سازی مستلزم توانمندسازی جامعه از طریق فراهم کردن فرصت نظارت بر دولت (شامل هر سه قوه) و افزایش آگاهی آنان در مورد اثرات منفی فساد و حق آنان در برخورداری از یک دولت شفاف و کارآمد هست (مجید فرج پور، م ۱۳۸۱: ۴۱۶-۴۱۷).

۱۰- جلوگیری از تجمل‌گرایی کارمندان

تجمل‌گرایی کارمندان یعنی تفاوت فاحش میان هزینه‌ها و درآمد آنان، این کار باعث بی‌اعتمادی ملت به دولت می‌شود و بی‌اعتمادی به معنای عدم شفافیت و سوءاستفاده از مقام و جایگاه است؛ بنابراین یکی از راه‌های بهبود نظام اداری مبارزه با فرهنگ اشرافی‌گری و تجمل‌گرایی است. تنها بازدارنده‌هایی مانند ایمان و اعتقادات دینی و باورهای ارزشی و وجدان کاری می‌تواند انسان را از این دام نجات بدهد. (خدمتی، همان: ۱۵۳) حضرت امیرالمؤمنین (ع) نیز در این زمینه تأکید ویژه‌ای داشته و همواره تلاش می‌کرد کارکنان و کارگزاران خود را از ورود به مسابقه مصرف-گرایی و تجمل‌گرایی جلوگیری کنند. نقل شده است که شریح بن حارث قاضی امیر مؤمنان علی (ع) خانه‌ای نسبتاً گران‌قیمت و اشرافی خریداری کرده بود حضرت او را به حضور طلبید و به او فرمود: «به من خبر رسیده است که خانه‌ای را به هشتاد دینار خریده‌ای و برایش سند نوشته‌ای و گواهانی بر آن گرفته‌ای؛ (شریح گفت: آری همین‌طور است یا امیر مؤمنان، امام (ع) نگاه خشم‌آلودی به او کرد و فرمود: این شریح به زودی کسی به سراغت می‌آید که به نوشته‌ات نگاه نمی‌کند و از گواهانت نمی‌پرسد تا تو را از آن خانه بیرون کرده و تنها به قبر بسپارد. ای شریح، بنگر که مبادا آن خانه را با مال دیگران یا مال حرام نخریده باشی که آنگاه خانه دنیا و آخرت را از دست داده‌ای» (نهج‌البلاغه، نامه ۳).

تنها این نامه پیگیری نمودن حضرت نسبت اعمال کارگزارانش نبوده بلکه در طول حکومت خویش تلاشش بر این بوده که آنان را از تجملات و دل‌بستگی‌های دنیا دور و در حد ضرورت‌های زندگی سفارش نماید.

۱۱- جلوگیری از تملق و چاپلوسی

یکی دیگر از راه‌کارهای بهبود نظام اداری جلوگیری از تملق و چاپلوسی در سازمان‌ها و ادارات است. برخی از افراد به‌جای فعالیت مؤثر و طی نمودن پله‌های ترقی از راه درست و منطقی آن، از این رویه نادرست استفاده می‌کنند و در جایگاهی قرار می‌گیرند که اصلاً حقشان نیست. البته یک طرف این قضیه به مدیران عالی و افراد موردستایش هم‌بستگی دارد. اگر این افراد متملقان را تحویل نگرفته با آنان برخورد کنند، قهراً بازارشان به سردی خواهد گرایید و خواهند فهمید که تملق بازار ندارد. (شکارچی، ۱۳۹۲: ۱۳۹) در روایتی آمده است که مقداد گفت: «پیامبر (ص) به ما

دستور داد که خاک به صورت مداحین (متملق‌ها) پاشیم» (سنن ابن ماجه، ۷۴۲، به نقل از: مهدی شکارچی، همان). حضرت علی (ع) نیز شدیداً با این پدیده شوم مبارزه می‌کردند. به اصحاب، دوستان، اطرافیان و افراد که در محضر ایشان می‌رسیدن می‌فرمود: «آن‌گونه که با زمامداران گردنکش (برای خوش‌آمد آن‌ها) سخن می‌گویید با من سخن مگویید و آنچه را از افراد خشمگین (و جباران) خودداری و پنهان می‌کنید، از من پنهان نکنید» (نهج‌البلاغه، خطبه ۲۲۶).

حضرت دوست نداشت که مردم آن اصطلاحات و الفاظی را که در مقابل زمامداران ظالم به کار می‌بردند و خودشان را کوچک و ذلیل می‌کنند، درباره او به کار برند. در مقابل از مردم انتظار داشت، به جای تعارفات و مداحی‌ها، نقص‌ها و عیب‌های که نسبت به دستگاه حکومت به نظرشان می‌رسد، باکمال صراحت و مستقیم به او بگویند (الوانی و همکاران، مدیریت در اسلام، ۱۹۹).

۱۲- استثنائات شفافیت و افشاگری

شفافیت اطلاعات یکی از ویژگی‌های حکمرانی متعالی و مطلوب است و عدم شفافیت از خصوصیات یک حکمرانی بد است نه تنها باعث بلکه یکی از دلایل اصلی پیشرفت فساد در نظام اداری به حساب می‌آید. البته شفافیت اطلاعات استثنائاتی هم دارد مانند اطلاعات محرمانه همچون پرونده‌های خصوصی افراد، اطلاعات امنیتی و اسرار تجاری شرکت‌های خصوصی از این امر مستثناست. (یعقوبی، ۱۳۹۱: ۱۳۵) یکی دیگر از استثنائات افشاگری اسرار نظامی است، حضرت امیرالمؤمنین (ع) در این زمینه می‌فرماید: «الَا وَ إِنَّ لَكُمْ عِنْدِي أَنْ لَا أَحْتَجِزَ دُونَكُمْ سِرّاً إِلَّا فِي حَرْبٍ؛ آگاه باشید، حق شما بر من این است که جز اسرار جنگی، هیچ سری را از شما پنهان نسازم» (نهج‌البلاغه، نامه ۵۰)؛ بنابراین، مهم‌ترین عامل بازدارنده از خطر و بزرگ‌ترین رمز موفقیت نظامی حکومت، چه در زمان جنگ یا صلح، چه در حال توسعه دفاع یا تهاجم، چه در جنگ‌های منظم و کلاسیک یا در عملیات چریکی و پارتیزانی، حفظ اسرار نظامی است. (شفایی، همان: ۲۵۷) اطلاعاتی که باید شفاف شوند به‌طورکلی «اطلاعات عمومی» عنوان می‌گیرند. طبق تعریف «قانون انتشار و دسترسی آزاد به اطلاعات» اطلاعات عمومی، غیرشخصی بوده و شامل آمارها، گزارش‌های عملکرد، آیین‌نامه‌ها و ضوابط و عموماً هرگونه اطلاعاتی در رابطه با نهادهای

دولتی و خصوصی می‌شود که جزء اسرار محرمانه نبوده و انتشار آن موجب ضرر نیست (بوذرجمهری، ۱۳۹۷: ۵۹).

آثار و پیامدهای شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری

۱- افزایش اعتماد عمومی به حاکمیت

شفافیت به‌عنوان ابزاری برای افزایش اعتماد و مشارکت مردم در امور عمل می‌کنند. در این رویکرد اطلاعات بخش عمومی در اختیار مردم قرار می‌گیرد. مثلاً سازمان‌های دولتی اطلاعات و آمار خود را منتشر می‌سازند تا مردم در حل مسائل و ارائه راهکارها برای اصلاح سازمان مربوطه مشارکت نمایند. یا شرکت‌ها و سازمان‌های خصوصی اطلاعات مربوط به فعالیت‌ها و تصمیمات سازمان را به ذی‌نفعان اعلام می‌کند تا مشارکت بیشتر و اعتماد آنان را جلب نمایند. (بوذرجمهری، همان: ۶۱) شفاف شدن اطلاعات می‌تواند آثار و پیامدهای فراوانی داشته باشد اما مهم‌ترین پیامد شفافیت اطلاعات به‌علاوه افزایش اعتماد مبارزه با فساد نیز هست. در این رویکرد از شفافیت هم برای مقابله با فساد و هم برای پیشگیری از آن استفاده می‌شود. (بوذرجمهری، همان: ۶۰)

۲- خلاقیت

یکی دیگر از آثار و پیامدهای شفافیت اطلاعات خلاقیت و نوآوری است، هنگامی که پنهان‌کاری، پارتی‌بازی و رانت بازی از نظام اداری رخت برچینند، بی‌تردید ایده‌های خلاق از افراد شایسته ظهور و بروز پیدا می‌کند؛ زیرا مشارکت بیشتر مردم می‌تواند کیفیت خط‌مشی‌های عمومی را بهبود ببخشد و به این دلیل که دولت منابع گسترده‌ای از اطلاعات و راه‌حل‌ها و پیشنهادها بدیع و خلاق را در اختیار دارد (طهماسبی، ۱۳۹۶: ۲۳۰).

۳- ارتقای کارآیی

با توجه به اینکه شفافیت دارای «رویکرد باز» است، نه تنها از فساد جلوگیری می‌کند بلکه از «ناکارآمدی» نیز پیشگیری می‌نماید؛ و با ایجاد رقابت بین کارگزاران موجب می‌شود هرکدام از آن‌ها در تلاش باشند کارایی و اثربخشی بیشتری از خود نشان دهند. یا زمان استخدام و گزینش عادلانه که از طریق آزمون و رقابت آزاد صورت می‌گیرد، نه آزمون صوری و فرمایشی که از طریق

پارتی‌بازی کارمندان موردنظر از پیش‌گزینه‌شده باشند. بدین ترتیب کارآمدی کلی نظام افزایش می‌یابد (بوذرجمهری، همان، ۶۱).

۴- عدالت اجتماعی

دانشمندان اداره دولتی نوین معتقدند که فقط توجه به «کار آبی» به‌عنوان ارزش در مدیریت دولتی ما را از ارزش‌های دیگری مانند عدالت اجتماعی، محروم می‌کند. فردریک سون؛ عنوان می‌کند باید در هنگام تدوین و اجرای خط‌مشی‌های عمومی به کار آبی و صرفه‌جویی افزوده شود. وی هشدار می‌دهد که مدیران دولتی برای اجرای عادلانه خط‌مشی‌های عمومی لازم است که اخلاق، درستکاری و انصاف را سرلوحه خود قرار دهند و اگر خط‌مشی‌های ناعادلانه یا غیراخلاقی است از اجرای آن جلوگیری و به مقامات مافوق برای اصلاح آن تذکر داده شوند. ایشان حتی در مورد «عدالت توزیعی» محرومان جامعه را مقدم می‌دارد و عنوان می‌کند که خدمات دولتی و فرصت‌های شغلی باید به‌صورت عادلانه و با توجه به نژاد، قومیت و وضعیت اقتصادی افراد توزیع شود؛ بدین ترتیب که نژادها، قوم‌ها و اقشار محروم جامعه باید نسبت به دیگران بیشتر از خدمات دولتی بهره ببرند. (طهماسبی، همان: ۱۱۱)

دین مبین اسلام هم نسبت به عدالت اجتماعی توجه خاصی دارد و حفظ نظام را در پرتو رعایت حقوق متقابل مسئولین و مردم و حفظ امانت و رعایت عدل در حقوق مردم می‌بیند زیرا امتی که از مسئولین خود ادای امانت رعایت عدل نبیند و آنان را در صیانت سمت‌ها از آلودگی خیانت، منزه نشناسند و حسن ظن به آن‌ها نداشته باشد، از آنان حمایت نخواهند کرد و در نتیجه بی‌عدالتی شیرازه هر نظامی را از بین خواهد برد. (جوادی آملی، ۱۳۶۷: ۱۷۴) حضرت فاطمه زهرا (س) در خطبه فدکیه در مورد عدالت چنین می‌فرماید:

«وَالْعَدْلَ تَسْكِينًا لِلْقُلُوبِ... وَالْعَدْلَ فِي الْأَحْكَامِ إِيْنَسًا لِلرَّعِيَّةِ» (صدوق، ۱۴۰۶ هـ-۱۹۸۶ م. ج ۳: ح ۴۹۴۰). حضرت می‌فرماید خداوند متعال عدالت را به‌منظور تأمین اطمینان و آرامش دل‌ها لازم نمود؛ اگر در جامعه‌ای عدالت نباشد، افراد آن احساس امنیت و آسایش نخواهند کرد؛ و نیز عدالت در احکام برای تأمین انس و همبستگی و عدم اختلاف و پرهیز از تفرقه قرار دارد، زیرا تنها عامل انسجام امت همان حفظ امانت و رعایت عدل در حقوق مردم است.

۵- افزایش پاسخگویی و مسئولیت‌پذیری

یکی دیگر از آثار مهم شفافیت اطلاعات شفاف بودن خط و مشی در نظام اداری و افزایش مسئولیت‌پذیری زمامداران که همان پاسخگویی در مقابل مردم و اصالت دادن به حقوق آنان است هست. شفافیت از طریق پاسخگویی زمینه‌ساز اعتمادآفرینی است (حیب نژاد و عامری، ۱۳۹۵: ۱۴۵). بر همین اساس حضرت علی (ع) به مالک اشتر فرموده است، مدیریت شفاف داشته باشد: «اگر رعیت بر تو گمان ستم برد، عذر خود را آشکارا با آنان در میان گذار و با این کار آنان را از بدگمانی بیرون آر» (نهج البلاغه، نامه ۵۳). در این نامه حضرت برای شفاف‌سازی از واژه «أصحر» از «إصحار» هست که این تعبیر از «صحرا» گرفته شده است. به این معنا که امور و مسائل را چون صحرا در برابر دید مردمان و خدمت‌گیرندگان قرار ده و آشکارساز که در صحرا همه چیز روشن و آشکار است و با این شفاف‌سازی بدگمانی مردم برطرف و اعتماد آنان جلب می‌شود. (حیب نژاد و عامری، همان: ۱۴۵)

۶- بهبود عملکرد بخش عمومی

با توجه به اهمیت شفافیت اطلاعات در بهبود عملکرد بخش عمومی، تحلیل‌ها و بررسی‌های انجام‌شده به این نکته اشاره دارد که شفافیت در حال تبدیل شدن به حاکمیت غیررسمی و اغلب مشروع و قانونی توسط «عموم مردم» است. در واقع این تحلیل بررسی می‌کند که شفافیت در آغاز باهدف مبارزه با فساد بوده، اما در عصر حاضر اهداف ایجاد شفافیت محدود به مبارزه با فساد نیست و گستره‌ای از اهداف را با خود به همراه دارد که در قالب «حاکمیت باز» شناخته می‌شود؛ به این معنی که شفافیت اطلاعات قدم اول برای جلب مشارکت مردم در اداره حکومت است و با ایجاد شفافیت، مردم می‌توانند در تصمیم‌گیری‌ها مشارکت کنند. (بوذرجمهری، ۱۳۹۷: ۶۰)

نتیجه‌گیری

مقاله حاضر با عنوان «تبیین شفافیت اطلاعات در بهبود نظام اداری با رویکرد اسلامی» برای پاسخ به این سؤال «شفافیت اطلاعات چه تأثیری در بهبود نظام اداری از دیدگاه اسلام دارد؟» شکل گرفت. ابتدا ادبیات و اصطلاحات موضوع تبیین گردید. سپس از دیدگاه آموزه‌های اسلامی با استخدام الگویی روش‌شناختی «روش، اسنادی-تحلیلی و توصیفی» به بررسی آموزه‌های اسلامی

پرداخته شد. نتایج و یافته‌های مقاله به صورت ذیل است: آنچه به عنوان نخ تسبیح در بخش مفاهیم تعاریف را به هم متصل می‌کند «دسترسی به اطلاعات» است. وقتی مردم آزادانه به اطلاعات دسترسی داشته باشد، می‌توانند به آسانی عملکرد سازمان‌ها و دولت‌ها را مورد بررسی قرار دهند.

بخش تحلیلی مقاله با عنوان «شفافیت اطلاعات از منظر اسلام» تدوین و بیان گردید. مباحث مطرح شده این بخش، نتایج و یافته‌های متعددی را در پی دارد که توجه به آن‌ها، پاسخ به پرسش مقاله حاضر را آشکار می‌سازد. ابتدا مفهوم شفافیت و اطلاعات در منابع دینی بررسی شده و به دنبال آن شاخص‌ها و معیارهای مرتبط با موضوع از دیدگاه اسلام سنجیده شده و به نمونه‌های از سیره معصومین (ع) در این زمینه اشاره شد، سپس موانع و چالش‌های که فراروی شفافیت اطلاعات بود از منظر اسلامی شناسایی گردید. برای رفع این موانع و چالش‌ها و ارتقای شفافیت اطلاعات نسخه ترویج و احیای ارزش‌های اسلامی در سازمان‌ها مؤثر قلم داد شد و راهکارهای مناسب مانند؛ رعایت اصل شفافیت، حمایت از افشاکننده، مبارزه با رانت‌خواری، اکتاع مردم، انتخاب افراد شایسته در اداره امور نیز در این زمینه ارائه گردید. در نهایت آثار و پیامدهای همچون؛ مبارزه با فساد، افزایش اعتماد عمومی به حاکمیت و بهبود عملکرد بخش عمومی ذکر شد. بدین ترتیب مباحث مطرح شده و نتایج و یافته‌های این مقاله پاسخ سؤال تحقیق را داده است و امید است مقدمات ارائه قرانت اسلامی از شفافیت اطلاعات جهت سلامت نظام اداری را مهیا کرده باشد، همچنان که در دعای ابوحمزہ ثمالی، از حضرت زین‌العابدین (ع) نقل شده، حضرت خطاب به ذات حق تعالی می‌فرماید: «رب جللنی بسترک واعف عن توبیخی بکرم وجهک، فلو اطع الیوم علی ذنبی غیرک ما فعلته» (طوسی، ۱۴۱۱ ق ج ۲: ۵۸۴). حضرت اشاره می‌فرماید: به اینکه انسان بداند کسی از گناه وی اطلاع خواهد یافت، سبب می‌شود که خود را بدان آلوده نسازد.

فهرست منابع

۱. قرآن کریم.
۲. نهج البلاغه.
۳. ابن منظور، محمد بن مکرم (۱۴۱۶ ق/ ۱۹۹۵ م)، لسان العرب، تصحیح امین محمد عبدالوهاب و محمدصادق العبیدی، بیروت: دار احیاء التراث العربی، چاپ اول.
۴. احمدی، عید محمد (۱۳۸۸)، حقوق اساسی جمهوری اسلامی افغانستان با تأکید بر قانون اساسی، قم: جامعه المصطفی (ص) العالمیه، چاپ اول.
۵. احمدی، مسعود (۱۳۸۳)، مدیریت اسلامی، تهران: مؤسسه نشر ویرایش، چاپ اول.
۶. اسحاقی، حسین (۱۳۸۴)، آزادی در اسلام و غرب، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما، اول.
۷. اصلانی، حمیدرضا (۱۳۸۴)، حقوق فناوری اطلاعات، تهران: میزان، چاپ اول.
۸. افجه‌ای، علی‌اکبر (۱۳۸۸)، مدیریت اسلامی، تهران: جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبائی، چاپ هشتم.
۹. آریان پور کاشانی، منوچهر (۱۳۸۲)، فرهنگ پیشرو آریان پور، فارسی-انگلیسی، (چهارجلدی)، تهران: شرکت نشر الکترونیکی اطلاع‌رسانی جهان رایانه، چاپ اول.
۱۰. بخشی، عبدالله (۱۳۹۳)، اطلاعات و امنیت در کتاب و سنت، تهران: دانشکده اطلاعات، اول.
۱۱. پیروز، علی آقا و دیگران (۱۳۸۴)، زیر نظر سید مهدی الوانی، مدیریت در اسلام، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ سوم.
۱۲. پور عزت، علی اصغر (۱۳۹۵)، مدیریت ما، تهران: بنیاد نهج البلاغه، چاپ هفتم.
۱۳. تقوی دامغانی، سید رضا (۱۳۷۱)، نگرشی بر مدیریت اسلامی، بی‌جا، سازمان تبلیغات اسلامی، چاپ ششم.
۱۴. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۸۳)، ولایت فقیه: ولایت، فقهت و عدالت، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ چهارم.
۱۵. جوادی آملی، عبدالله (۱۳۶۷)، اخلاق کارگزاران در حکومت اسلامی، قم: نشر رجاء، چاپ دوم.
۱۶. حر عاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۴ ق)، وسایل الشیعه، قم: مؤسسه آل‌البیت (ع).

۱۷. حسنی، علی اکبر (۱۳۷۷)، تاریخ تحلیلی و سیاسی اسلام، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ سوم.
۱۸. حق شناس، علی محمد، (۱۳۸۳)، فرهنگ معاصر هزاره، انگلیسی-فارسی، ج ۲، تهران: فرهنگ معاصر، اول.
۱۹. حقیقی، محمدعلی، (۱۳۸۴)، مدیریت تطبیقی (نظام‌های اداری تطبیقی پیشرفته)، تهران: ترمه، چاپ اول.
۲۰. خدمتی، ابوطالب (۱۳۹۳)، مبارزه با فساد اداری با رویکرد اسلامی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چاپ اول.
۲۱. دل‌شاد تهرانی، مصطفی (۱۳۹۵)، خلاصه سیره نبوی، دفتر سوم، سیره مدیریتی، تهران: دریا، سوم.
۲۲. دولت‌آبادی، بویراحمد (۱۳۸۲)، شناسنامه افغانستان، تهران: نشر عرفان، دوم.
۲۳. رجبی، جواد (۱۳۹۵)، پایان‌نامه ارشد، «بررسی وضعیت پاسخگویی در سیاست‌گذاری عمومی افغانستان (مطالعه موردی شار والی کابل)»، قم: جامعه المصطفی العالمیه.
۲۴. زارع، حمید، (۱۳۹۶)، نظام اداری در سیره و سنت نبوی، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، چهارم.
۲۵. شفایی، حسین (۱۳۸۰)، حکومت مردم‌سالاری دینی، قم: صلصال، چاپ اول.
۲۶. شکارچی فردویی، مهدی، (۱۳۹۲)، روابط انسانی در مدیریت اسلامی، قم: آستان مقدس انتشارات زائر، چاپ اول.
۲۷. شیشه چیها، مجتبی، (۱۳۸۶)، فرهنگ دوسویه اصطلاحات سازمان تجارت جهانی، فارسی-انگلیسی، تهران: نشر قانون، چاپ اول.
۲۸. صادقی مال امیری، منصور، (۱۳۸۹)، سیستم‌های اطلاعاتی در سازمان، تهران: دانشگاه جامع امام حسین (ع) مؤسسه چاپ و انتشارات، چاپ اول.
۲۹. صدوق، ابی جعفر محمد ابن علی بن الحسین بن بابویه قمی، (۱۴۰۶ هـ- ۱۹۸۶ م)، من- لایحضره الفقیه، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات، چاپ اول.
۳۰. طوسی، ابو جعفر محمد بن حسن، (۱۴۱۱ ق)، مصباح المتعجد و سلاح المتعبد، ج ۲، بی-جا: موسسه فقه الشیعه، چاپ اول.
۳۱. طهماسبی، رضا، (۱۳۹۶)، درآمدی بر نظریه‌های مدیریت دولتی، تهران: سمت، چاپ ششم

۳۲. الظاهری الاندلسی، ابن حزم، (۱۳۱۷)، الفصل فی الملل و الالهواء والنحل و بهامشه الملل والنحل للامام ابی الفتح محمد بن عبدالکریم شهرستانی، بیروت: دارالندوه الجدیده، چاپ اول.

۳۳. عباس زادگان، محمد، (۱۳۸۹)، فساد اداری، تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی، دوم.
۳۴. عسکری نیا، ابوالفضل، لطفی جم، منا، (۱۳۸۹)، روش تحقیق در مدیریت، تهران: نشر فرانما.

۳۵. عمید، حسن، (۱۳۸۴)، فرهنگ عمید دو جلدی، جلد دوم، تهران: امیرکبیر، بیست هفتم.
۳۶. غنوشی، راشد، (۱۳۸۱)، آزادی‌های عمومی در حکومت اسلامی، مترجم، حسین صابری، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ اول.

۳۷. فرج پور، مجید، (۱۳۸۱)، موانع توسعه: بررسی فقر، تبعیض و فساد، تهران: خدمات فرهنگی رسا، چاپ اول.

۳۸. فیضی، کامران، مقدسی، علیرضا، (۱۳۸۴)، دولت الکترونیک بازآفرینی دولت در عصر اطلاعات، تهران: ترمه، چاپ اول.
۳۹. کمال اکبری، (۱۳۹۲)، درآمدی بر ارتباطات و اطلاعات در اسلام، قم: دانشکده و مرکز پژوهش‌های اسلامی صداوسیما.

۴۰. متولی، کاظم، (۱۳۸۴)، افکار عمومی و شیوه‌های اقناع، تهران: بهجت، چاپ اول.
۴۱. محتشمی، مسعود، (۱۳۹۶)، تأثیر ادراک سیاست سازمانی بر شفافیت سازمانی با نقش واسطه‌ای تمرکزگرایی در شرکت برق منطقه‌ای استان فارس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور، مرکز شیراز.

۴۲. مجلسی، محمدباقر، (۱۳۸۶)، بحارالانوار، تهران، مکتبه اسلامیه.
۴۳. مرتضایی، سید احمد، (۱۳۹۲)، مبانی و ساز کار نظارت در حکومت اسلامی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول.

۴۴. معظمی گودرزی، حبیب‌الله، (۱۳۹۴)، برابری و آزادی ارتباطی؛ معرفی اندیشه جدید «حقوق ارتباطی»، تهران: صداوسیما سیمای جمهوری ایران انتشارات سروش، چاپ اول.

۴۵. معین، محمد، (۱۳۶۰)، فرهنگ فارسی معین، تهران: امیرکبیر، چاپ چهارم.
۴۶. مقیمی، محمد، (۱۳۹۴)، اصول و مبانی مدیریت از نگاه اسلام، تهران: راه دان، چاپ دوم.

۴۷. منتظری مقدم، حامد، (۱۳۹۱)، «امیرالمؤمنین» و «ملک» دو واژه و دو فرهنگ، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ اول.

۴۸. موسوی، سید محمد یونس، (۱۳۹۳)، «پاسخگویی مدیران دولتی در نظام اداری باروی کرد اسلامی با تأکید بر افغانستان»، قم: پایان نامه کارشناسی ارشد، جامعه المصطفی العالمیه.
۴۹. مهدی، ثاقب تهرانی، شبینم، تدین، (۱۳۸۰)، مدیریت فناوری اطلاعات، تهران: مرکز آموزشی مدیریت دولتی، چاپ اول.
۵۰. مهرداد، جعفر، کلینی، سارا، (۱۳۸۷)، مبانی فناوری های اطلاعاتی، تهران: سمت، اول.
۵۱. میر محمدی، محمد، (۱۳۸۳)، الگوی نظارت و کنترل در نظام جمهوری اسلامی ایران، تهران: سمت، چاپ اول.
۵۲. میرعلی، محمدعلی، (۱۳۹۱)، جایگاه شورا در نظام مردم سالاری دینی، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ دوم.
۵۳. نقیب زاده، احمد، (۱۳۷۹)، سیاست و حکومت در اروپا (انگلستان، فرانسه، آلمان و ایتالیا)، تهران: سمت، چاپ سوم.
۵۴. یعقوبی، احمد ابن اسحاق، تاریخ یعقوبی، قم: مؤسسه و نشر فرهنگ اهل بیت، [بی تا]
۵۵. یعقوبی، نور محمد، (۱۳۹۱)، مدیریت دولتی (سیر اندیشه های نوین) تهران: سمت، دوم.

مقالات

۱. بوذرجمهری، حسین، (۱۳۹۷)، «شفاف کردن شفافیت» دوماهنامه حکمتانه، سال سوم، شماره ۳، مرداد و شهریور.
۲. حبیب نژاد، سید احمد، عامری، زهرا، (۱۳۹۵)، «شاخص های شفافیت در حکومت اسلامی با تأکید بر حکومت علوی» مجله حقوق اسلام، سال سیزدهم، ش ۴۹، تابستان.
۳. سارخانی، عادل، اکرمی سراب، روح الله، (۱۳۹۲)، «کارکردهای پیشگیرانه شفافیت در سیاست جنایی»، مجله حقوقی دادگستری، ش ۸۲، تابستان.
۴. طاهری، محسن، ارسطا، محمدجواد، (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی مبانی اصل شفافیت از دیدگاه اسلام و نظریه حکمرانی خوب»، فصلنامه پژوهشی تطبیقی حقوق اسلام و غرب، سال سوم، ش ۳، پاییز.
۵. فدایی نژاد، اسماعیل، نوبخت، زهرا، (۱۳۸۴)، «مفهوم شفافیت در شرکت» مجله پژوهشی بهابازار، ش ۴۹، بهمن.
۶. الوانی، سید مهدی، یعقوبی، نور محمد، (۱۳۸۲)، «مدیریت دولتی و دولت الکترونیک»، مجله فرهنگ مدیریت، مجتمع آموزش عالی قم، شماره ۳.

۷. یزدانی ز نور، هرمز، (۱۳۸۸)، «بررسی نقش شفافیت در تحقق حکمرانی مطلوب»، فصلنامه علمی تخصصی حقوق عمومی، ش ۵، تابستان.

۸. سایت شفافیت بین الملل، (2014). <http://www.transparency.org/country>.